ოთარ თურმანიძე
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ისტორიისა და არქეოლოგიის
განყოფილების მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი
Otar Turmanidze
Doctor of Historical Sciences, Principal Researcher,
Department of History and Archaeology,
Niko Berdzenishvili Institute,
Batumi Shota Rustaveli State University

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფლის მეურნეობა 1921-1990 წლებში

AGRICULTURE OF KHELVACHAURI MUNICIPALITY IN 1921-1990 YEARS

აბსტრაქტი: სტატიაში განხილულია ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ბუნებრივ-კლიმატური პირობები, სოფლის მეურნეობის ძირითადი დარგები, წარმოების და მართვის ფორმები. აღნიშნულია, რომ მუნიციპალიტეტის ტერიტორია ბუნებრივ-კლიმატური პირობებით არაერთგვაროვანია, რის გამოც სოფლის მეურნეობა მრავალდარგოვანია. ზღვისპირა ზოლში წამყვანი დარგი იყო ჩაის კულტურა და ციტრუსები. მთისწინა და მთიან ზონაში - მეთამბაქოება, მევენახეობა და მეხილეობა. სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ძირითადი ფორმები იყო სახელმწიფო მეურნეობა, კოლმეურნეობა, სამეურნეობათაშორისი ორგანიზაციები.

სტატიაში დახასიათებულია სახელმწიფო მეურნეობების, კოლმეურნეობების, სამეურნეობათაშორისი ორგანიზაციების მატერიალურ-ტექნიკური, წარმოებისა და ფინანსურ-ეკონომიკური მდგომარეობა. გაანალიზებულია ცვლილებები, რაც 1921-1990 წლებში განხორციელდა სოფლის მეურნეობის მართვის მიმართულებით. ნაჩვენებია ამ ცვლილებათა შედეგები. საბჭოთა კავშირის დაშლისა და საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ საბჭოთა ხელისუფლების დროს არსებული სასოფლო-სამეურნეო წარმოებისა და მართვის ფორმები ისტორიის კუთვნილება გახდა.

საკვანძო სიტყვები: ჩაის კულტურა, ციტრუსოვნები, მეთამბაქოება, ეკონომიკა, კოლმეურნეობა.

Abstract - The article discusses the natural and human-made resources of Khelvachauri municipality. It is noted that during the Soviet time the name of the structure and administrative-territorial bound aries were changed several times. As a result, both natural and human-made resources have undergone changes.

There are studied some economic cases of history of Khelvachauri municipality such as: Tea farming,Citrus farming, Tobacco farming,fruit growing, animal husband and so on. The socio-economic condition of state (Soviet) farming and peasant farming is discussed as well. The article also discusses industry and construction. At the end of the article it is summarizest hemain results of the study.

Key words: Tea culture, Citrus, tobacco cultivation, Economics, Collective farm.

1. აგრარული რეფორმა და ახალი ტიპის საწარმოთა სოციალურ-ეკონომიკური ხასიათი

სოფლის მეურნეობა ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ეკონომიკის ძირითადი დარგია. მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე წარმოების საბჭოური წესის ჩამოყალიბება და ახალი ტიპის საწარმოთა მშენებლობა გასაბჭოებიდანვე დაიწყო. ამასთან, მუნიციპალიტეტის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ცვლილებების შედეგად იცვლებოდა ეკონომიკის განვითარების რესურსები.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი 1922 წელს შეიქმნა ჭოროხის მაზრის სახელწოდებით. თავდაპირველად მისი ტერიტორია 200 კვ. კმ.-ს შეადგენდა (ასსცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 35, ფურც. 2). 1925 წელს ჭოროხის მაზრა ქალაქ ბათუმთან გაერთიანდა და ეწოდა „ქალაქი ბათუმი და მისი მაზრა." 1927 წელს მასთან აჭარისწყლის მაზრა გაერთიანდა. 1930 წელს ბათუმის რაიონი გამოეყო ქალაქს და დამოუკიდებელ ადმინისტრაციულ ერთეულად ჩამოყალიბდა. 1971 წელს ბათუმის რაიონს ეწოდა ხელვაჩაურის რაიონი.

ტერიტორიული ცვლილებების შედეგად გაიზარდა ბუნებრივი და შრომითი რესურსები. ხელვაჩაურის რაიონის ტერიტორია 1959 წელს 416 კვ. კმ-ს, ხოლო მოსახლეობა 42870 სულს შეადგენდა (საოწ, 1961:9-10). ამრიგად, 1923 წლის მაჩვენებელს ტერიტორიის მოცულობით 2-ჯერ, ხოლო მოსახლეობის ოდენობით 4-ჯერ და მეტად აღემატებოდა. მაგრამ მიწის სავარგულებით რეგიონი ღარიბია. მაგალითად, 1923 წელს ჭოროხის მაზრის მიწის სავარგულების საერთო ფართობი 7402 დესეტინას შეადგენდა, ხოლო თითო სულზე - 0.5 დესეტინა მოდიოდა. 1953 წელს მიწის საერთო სავარგულები 11,3 ათას ჰექტარს შეადგენდა, ხოლო თითო სულზე 0,26 ჰექტარი მოდიოდა (საოწ, 1961: 10, 43). 1923 წლისათვის

გამოსადეგი მიწების დიდ ნაწილს ფეოდალები (აღა-ბეგები) და უცხოელი კოლონისტები ფლობდნენ.

საბჭოთა ხელისუფლების აგრარული პროგრამის საფუძველზე გასაბჭოების პირველ წლებში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში, როგორც საერთოდ საქართველოში, განხორციელდა მიწების კონფისკაცია და ნაციონალიზაცია. კონფისკირებული მიწების დიდი ნაწილი გადასცეს უმიწაწყლო და მცირემიწიან გლეხებს. მეორე ნაწილზე სახელმწიფო მეურნეობები მოეწყო. თავდაპირველად ოთხი სახელმწიფო მეურნეობა შეიქმნა (ფერიის, სოუქსუს, თამარისა და ბარცხანის დასახლებაში). საბჭოთა სახელმწიფოს ეკონომიკური პროგრამა ითვალისწინებდა სოფლად ახალი ტიპის საწარმოების - სახელმწიფო მეურნეობებისა და კოლმეურნეობის შექმნას. სახელმწიფო მეურნეობების მშენებლობებისათვის გამოიყენებოდა როგორც მოახალშენეთა კონფისკირებული მამულები, ისე დაუსახლებელი მიწები. მიუხედავად იმისა, რომ ხელვეჩაურის მუნიციპალიტეტი მცირემიწიანია, სახელმწიფო მეურნეობების მშენებლობებისათვის შესაბამისი ტერიტორია გამოიძებნა, ამის შედეგად დაიწყო ახალი ტიპის საწარმოების - სახელმწიფო მეურნეობების მშენებლობა. ცხადია, ეს იყო დადებითი ღონისძიება.

საქართველოს მთავრობის 1929 წლის 22 დეკემბრის დადგენილებით მოეწყო მახინჯაურის, გონიოს, ახალშენის, მახვილაურის, თხილნარის სახელმწიფო მეურნეობები. მეჩაიეობის სპეციალური სახელმწიფო მეურნეობა იყო სალიბაურში, რომელიც 1930 წლიდან „საქჩაის“ დაქვემდებარებაში შედიოდა. დანარჩენი სახელმწიფო მეურნეობების მაპროფილებელი დარგი იყო ციტრუსოვანი კულტურები. ისინი შედიოდნენ აჭარის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის საბჭოთა მეურნეობების ტრესტის დაქვემდებარებაში. 1930 წელს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ურეხისა და კახაბრის სოფლად შეიქმნა მებოსტნეობის სახელმწიფო მეურნეობები, მაგრამ დაბალი რენტაბელობის გამო მოკლე დროის მანძილზე ფუნქციონირებდა. ამის შემდეგ მებოსტნეობის წარმოება ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების სახელმწიფო მეურნეობებს დაეკისრათ. XX საუკუნის 30-იანი წლების მეორე ნახევარში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე 7 სახელმწიფო მეურნეობა ითვლებოდა. მათგან ერთი იყო მეჩაიეობის (სალიბაურის), ხოლო დანარჩენებში მაპროფირებელი დარგი იყო ციტრუსები.

ფართო მასშტაბის აგრარული რეფორმა იყო გლეხური მეურნეობის კოლექტივიზაცია. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში, როგორც მთლიანად საქართველოში, იგი დაიწყო საკავშირო კომპარტიის XV ყრილობის შემდეგ (1927 წ. დეკემბერი).

XX საუკუნის 30-იანი წლების პირველ ნახევარში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფლად კოლექტივიზაციის ძირითადი ფორმა იყო მიწის საზიარო

დამმუშავებელი ამხანაგობა. 1935 წლის დასაწყისში 40 კოლმეურნეობიდან სასოფლო სამეურნეო არტელი იყო მხოლოდ 9. დანარჩენი 31 კოლმეურნეობა მიწის საზიაროდ დამმუშავებელ ამხანაგობას წარმოადგენდა. პირველი კოლმეურნეობები სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მიხედვით შეიქმნა. მაგალითად, მეჩაიეობის, მეთამბაქოების, მეცხოველეობის და ა. შ.

კოლმეურნეობებში უფრო მეტად მოჯამაგირეები და ღარიბი გლეხები შედიოდნენ, რადგან მათ დასაკარგი არაფერი ჰქონდათ. საშუალო გლეხი მერყეობდა, ხოლო შეძლებული გლეხები კოლმეურნეობების კატეგორიული წინააღმდეგი იყვნენ. მაგალითად, 1930 წელს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობებში გაერთიანებული იყო 858 კაცი, მათ შორის მოჯამაგირე იყო 102, ღარიბი - 598, საშუალო გლეხი - 199, დანარჩენი წევრი იყო 39 კაცი (ბსმსრდ, 1986:412). ამრიგად, მოჯამაგირეები და ღარიბები კოლმეურნეობათა საერთო წევრები 77%-ს შეადგენდნენ.

XX საუკუნის 30-იანი წლების პირველ ნახევარში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში, როგორც საერთოდ აჭარაში, სასოფლო-სამეურნეო არტელზე გადასვლა არ იგეგმებოდა. კოლექტივიზაციის ძირითად ფორმად რჩებოდა მიწის საზიაროდ დამმუშავებელი ამხანაგობა. კულაკების წინააღმდეგ ბრძოლაში ძირითადად გამოიყენებოდა ეკონომიკური ღონისძიებები. კულაკი დაბეგრილი იყო მაღალი გადასახადებით, ჩამორთმეული ჰქონდა არჩევნებში მონაწილეობის უფლება.

30-იანი წლების მეორე ნახევრიდან არსებითად შეიცვალა ხელისუფლების დამოკიდებულება სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციის ფორმების და კულაკების მიმართ. იძულებით დაიწყო გლეხური მეურნეობის სასოფლო-სამეურნეო არტელზე გადაყვანა და კულაკების ლიკვიდაცია. სასოფლო სამეურნეო არტელზე გლეხური მეურნეობის გადაყვანა ოფიციალურად ნებაყოფლობითი იყო. სინამდვილეში იძულების მეთოდებს იყენებდნენ, მათ შორის პოლიციურ ძალებსაც. 1937 წლიდან გაიზარდა კულაკების დაპატიმრება-გადასახლებები, დახვრეტები.

1941 წლის პირველი იანვრის მდგომარეობით ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში 38 სასოფლო-სამეურნეო არტელი ითვლებოდა. მათში გაერთიანებული იყო 4664 მეურნე. კოლექტივიზაციის მაჩვენებელმა 92,9% უდრიდა. მთლიანად აჭარაში კოლექტივიზაციის მაჩვნებელი 97,2%-ს შეადგენდა. აღსანიშნავია, რომ ამ დროისათვის აჭარაში 471 კერძო მეურნე ითვლებოდა. მათი დიდი ნაწილი (354) ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტზე მოდიოდა (ბსმსრდა, 1986:232). ამრიგად, აგრარული რეფორმის მეორე ეტაპზე ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ძირითადად დასრულდა გლეხური მეურნეობის კოლექტივიზაცია. კერძო მეურნეები,

რომელთა ფარდობითი მახასიათებლები 1940 წლის ბოლოს 7,1%-ს უდრიდა, 1945 წლისათვის აღარ არსებობდნენ. გლეხობა მთლიანად გაერთიანებული იყო კოლმეურნეობებში.

აგრარული რეფორმის განხორციელების შედეგად ხელვაჩაურის სოფლის მეურნეობაში არსებობდა წარმოების სამი ფორმა: სახელმწიფო მეურნეობები, კოლმეურნეობები და ინდივიდუალური გლეხური მეურნეობები. სახელმწიფო მეურნეობებს ხელისუფლება აფინანსებდა და განსაზღვრავდა წარმოების გეგმებს, შრომის ორგანიზაციის ფორმებს, სახელფასო განაკვეთებს. კოლმეურნეობები კოოპერაციულ საკუთრებას შეადგენდა, მაგრამ სახელმწიფო ერეოდა მათ საქმიანობაში. ფაქტობრივად სახელმწიფო ადგენდა კოლმეურნეობების საწარმოო გეგმებს, პროდუქციის სახელმწიფოს შესყიდვის ფასებს, მართვისა და შრომის ორგანიზაციის ფორმებს. შრომის ორგანიზაციის ძირითად ფორმად დაადგინეს ბრიგადა. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში, როგორც მთლიანად აჭარაში, გლეხებს ინდივიდუალურ საკუთრებაში ეძლეოდათ 0.75 ჰექტრამდე სავარგული. ოფიციალურად ინდივიდუალური გლეხური მეურნეობა დამხმარედ ითვლებოდა. სინამდვილეში ეს ასე არ იყო.

საბჭოთა ხელისუფლების ომამდელ პერიოდში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფლის მეურნეობაში განხორციელებული რეფორმის ძირითადი შედეგი იყო ახალი ტიპის საწარმოების - სახელმწიფო მეურნეობებისა და კოლმეურნეობების ჩამოყალიბება. მაგრამ მათი მატერიალურ-ტექნიკური და ფინანსურ-ეკონომიკური მდგომარეობა არადამაკმაყოფილებელი იყო. საწარმოებს არ გააჩნდათ სამიწათმოქმედო ტექნიკა, არასაკმარისი იყო ფინანსები წარმოების შემდგომი განვითარებისათვის. მრავალწლიანი ნარგავები, შემოსავალს მრავალი წლის შემდეგ იძლეოდა. ცხადია, საბჭოთა ხელისუფლების ომამდელ პერიოდში სოფლის მეურნეობის ფულადი შემოსავალი მნიშვნელოვანი არ ყოფილა. მაგალითად, 1940 წელს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობების ფულადი შემოსავალი 106610 რუბლს შეადგენდა. მაშინ საკოლმეურნეო სექტორში 4680 კომლი და 7477 წევრი ითვლებოდა (ასსცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 1423, ფურც. 72-87).

ჩვენი გაანგარიშებით საშუალოდ ერთ კოლმეურნეობაზე მოდიოდა 123 კომლი, 197 წევრი და 2805 რუბლი ფულადი შემოსავალი. ერთ შრომადღეზე გაიცა 0,55 კაპიკი (ასსცსა, ფ. რ-84, ან.1, ს. 1423, ფურც. 7-87). კოლმეურნის შრომის სავალდებულო მინიმუმი 80 შრომადღე იყო. ამის მიხედვით ერთი კოლმეურნის წლიური ფულადი შემოსავალი 40 რუბლს უდრიდა. ცხადია, კოლმეურნეობებში გლეხის შრომა ნამდვილ ბეგარას განასახიერებდა. 1941-1945 წლების ომის პირობებში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფლის მეურნეობა მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. გაუფასურდა ფულის კურსი, თითქმის შეწყდა დახმარება

სახელმწიფოს მხრიდან კოლმეურნეობებისადმი. შემცირდა შრომისუნარიანი მუშახელის რაოდენობა (7477-დან 5773 კაცამდე). მართალია, 1945 წელს კოლმეურნეობის ფულადი შემოსავალი 203850 რუბლამდე, ხოლო შრომის ანაზღაურება 6,6 რუბლამდე გაიზარდა, მაგრამ ფულის კურსი იმდენად იყო გაუფასურებული, რომ ეს შემოსავალი არარაობას წარმოადგენდა (ასსცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 1620, ფურც. 70).

სახელმწიფო მეურნეობების სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა შედარებით უკეთესი იყო. მართალია, ისინი საბჭოთა ხელისუფლების ომამდელ პერიოდში და 1941-1945 წლებში სიძნელეებს განიცდიდნენ, მაგრამ სახელმწიფო დაფინანსებაზე იმყოფებოდნენ და ზარალის შემთხვევაში მთავრობა დოტაციას აძლევდა. ისიც უნდა ითქვას, რომ საბჭოთა მეურნეობებში მძიმე ფიზიკური სამუშაოები გლეხების მასობრივი მობილიზაციის შედეგად ანაზღაურების გარეშე სრულებოდა.

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ კომუნისტურმა პარტიამ და საბჭოთა მთავრობამ შეიმუშავეს სოფლის მეურნეობის აღდგენისა და განვითარების პროგრამა. ძირითადი ამოცანები მოცემულია საკავშირო კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1947 წლის თებერვლის პლენუმის დადგენილებაში და მეოთხე ხუთწლიან გეგმაში (1946-1950). ამ ამოცანების შესრულებისათვის ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მნიშვნელოვანი ღონისძიებები გატარდა. მეოთხე ხუთწლედში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში დაარსდა ჭარნალის ციტრუსების სახელმწიფო მეურნეობა, რომელიც მოგვიანებით თხილნარის სახელმწიფო მეურნეობასთან გაერთიანდა. ამასთან, 1950-1951 წლებში მოხდა კოლმეურნეობების გამსხვილება. ამ ღონისძიებას საფუძვლად ედო საკავშირო კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1950-1951 წლების დადგენილებები. გამსხვილების შედეგად აჭარაში კოლმეურნეობები 187-დან 127-მდე შემცირდა. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში შემცირდა 39-დან 23-მდე. ამის შედეგად დაიზოგა მნიშვნელოვანი ფულადი თანხები, შემცირდა შტატები და შრომადღეები.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფლის მეურნეობის განვითარებისათვის მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და სამეურნეო-ორგანიზაციული ღონისძიებები განხორციელდა XX საუკუნის 50-70- იან წლებში. 1962 წელს დაარსდა ბათუმის მერძეობის სახელმწიფო მეურნეობა და მეფრინველეობის ფაბრიკა. ამის შედეგად კვერცხისა და ფრინველის ხორცის წარმოება სამრეწველო საწყისებზე მოეწყო. 1980 წელს მწყობრში ჩადგა ბათუმის უხეში საკვების ჰიდრობაროთერმული მეთოდით გადამმუშავებელი საწარმო, რომელსაც შეეძლო წლიურად 40-45 ათასი ტონა ნამჯის გადამუშავება (თურმანიძე, 2005:212).

მნიშვნელოვანი სიახლე იყო საკოლმეურნეობათაშორისო, სამეურნეობათა-შორისო საწარმოების, აგროფირმებისა და აგროკომპინატების შექმნა. საერთო შეფასებით ეს ღონისძიებები იყო ექსპერიმენტები, რომლებიც საკავშირო მასშტა-ბით ტარდებოდა. ამ ექსპერიმენტების მიზანი იყო საკოლმეურნეო - კოოპერა-ციული საკუთრების დაახლოება სახელმწიფო საკუთრებასთან და ქვეყნის გამოყ-ვანა კრიზისიდან, მაგრამ მათ სათანადო შედეგები არ მოჰყოლია. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ დაიწყო საკოლმეურნეობა-თაშორისო საწარმოების შექმნა. პირველი ასეთი საწარმოები იყო ჰიდროელექტროსადგურები. 1947-1950 წლებში ოთხი საკოლმეურნეობა-თაშორისო ჰიდროელექტროსადგური დაარსდა. 1957 წელს ექსპლოატაციაში შევიდა მაჭახლის საკოლმეურნეობათაშორისო ჰიდროელექტროსადგური. მისი წილობრივი მონაწილე იყო მუნიციპალიტეტი 17 კოლმეურნეობა. 1957 წელს ახალსოფელში დაარსდა მეღორეობის საკოლმეურნეობათაშორისო ფერმა. 1960 წელს შეიქმნა ციხისძირის მეფრინველეობის საკოლმეურნეობათაშორისო ფერმა, რომლის მონაწილე იყო ქობულეთის მუნიციპალიტეტის 28 და ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის 12 კოლმეურნეობა. ფერმაში დასაქმებული იყო 50 კაცი. 60-იან წლებში შეიქმნა მეცხოველეობის უხეში საკვების დამზადების საკოლმეურ-ნეობათაშორისო გაერთიანება, რომლის მონაწილე იყო 44 კოლმეურნეობა (ქობუ-ლეთის მუნიციპალიტეტის - 26 და ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის - 18 კოლ-მეურნეობა).

XX საუკუნის 70-იან წლებში საკოლმეურნეობათაშორისო საწარმოები სა-მეურნეობათაშორისო გაერთიანებად გარდაიქმნა, რამდენადაც მათი წილობრივი მონაწილე გახდა სახელმწიფო საწარმოებიც. 1976 წელს ხელვაჩაურის რაიონის საბჭოთა მეურნეობებისა და კოლმეურნეობების წილობრივი მონაწილობებით შეიქმნა სამეურნეობათაშორისო გაერთიანება „ცხოველმრეწვი“. გამოცდილებამ აჩვენა, რომ საკოლმეურნეობათაშორისო და სამეურნეობათაშრისო გაერთიანება-ნი ნაკლებ ეფექტური აღმოჩნდა წარმოების აღმავლობისათვის. 1985 წელს რესპუბლიკური გაერთიანება „ცხოველმრეწვი“ გაუქმდა, რამდენადაც წამგებიანი აღმოჩნდა. XX საუკუნის 80-იან წლებში განხორციელდა სოფლის მეურნეობის ნედლეულის წარმოებისა და გადამმუშავებელი საწარმოების გაერთიანება. ამის შედეგად შეიქმნა აგროკომბინატები და აგროფირმები. მაგალითად, 1986 წელს შეიქმნა სალიბაურის აგროკომბინატი, რომელშიც შევიდა სახელმწიფო მეურ-ნეობა და ჩაის ფაბრიკა. სოფელ მახოს კოლმეურნეობა აგროფირმად გარდაიქმნა, რამდენადაც მასთან გაერთიანდა ჩაის მიკროფაბრიკა.

ომისშემდგომ პერიოდში სოფლის მეურნეობის საწარმოთა მართვის ფორ-მებს არსებითი ცვლილება არ განუცდია. სახელმწიფო მეურნეობებში დირექტო-რი ერთმმართველი იყო. წარმოების სტრუქტურაში შედიოდა განყოფილებები და

ბრიგადები. კოლმეურნეობებში წარმოების ძირითადი რგოლი იყო ბრიგადა. მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეეხო მართვის ვერტიკალურ რგოლებს. მაგალითად, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში 80-იანი წლების დასაწყისში ჩამოყალიბდა აგროსამრეწველო გაერთიანება. მასში გაერთიანდა, სოფლის მეურნეობის საწარმოებთან ერთად, კვების მრეწველობის, ტრანსპორტის, სამშენებლო საწარმოები.

ომისშემდგომ წლებში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის აგრარულ სფეროში მუშაობა რამდენიმე მიმართულებით მიმდინარეობდა. ერთ-ერთი იყო ბუნებრივი რესურსების გამოძებნა წარმოების გაფართოებისათვის. მართალია, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მიწის რესურსები შეზღუდულია, მაგრამ შესაძლებელი გახდა მიწის ახალი სავარგულების გამოვლენა. მდინარე ჭოროხის სანაპიროების გამაგრების შედეგად სოფლის მეურნეობას ახალი სავარგულები შეემატა. ამასთან, გაფართოვდა მუშაობა ჭაობების დაშრობისათვის. 1953 წლისათვის ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ჭაობების დაშრობის შედეგად სოფლის მეურნეობამ მიიღო 1143 ჰექტარი სავარგული. ამ კატეგორიის მიწები 1960 წელს 1553 ჰექტრამდე გაიზარდა (საოწ, 1961:55). ჭაობებისაგან გამოთავისუფლებულ მიწებზე ბაღები გაშენდა 965 ჰექტარზე, სახნავად და სათიბად გამოყენებული იყო 300-მდე ჰექტარი (ასსცსა, ფ. რ-178 ან. 1, ს. 1597, ფურც. 34). ანალოგიური მუშაობა მომდევნო წლებშიც გაგრძელდა.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფლის მეურნეობის მატერიალურ ტექნიკური უზრუნველყოფა მძიმე მდგომარეობაში იყო. 1930 წლის იანვრის ცნობით მთლიანად აჭარაში 3 ცალი ტრაქტორი, 83 გუთანი და 12 რკინის ფარცხი ითვლებოდა. გლეხობის ნაწილს სამიწათმოქმედო ტექნიკის შეძენის საშუალება არ ჰქონდა. ქვეყანაში საკმარისად ვერ აწარმოებდნენ საჭირო რაოდენობის სამიწათმოქმედო ტექნიკას. ამიტომ ტექნიკის გამოყენების მიზნით მანქანა-იარაღების გამქირავებელი პუნქტები შეიქმნა. ასეთი პუნქტი ხელვაჩაურის რაიონშიც შეიქმნა (ასსცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 617, ფურც. 79).

საბჭოთა ხელისუფლება სამიწათმოქმედო ტექნიკით პირველ რიგში სახელმწიფო მეურნეობებს ამარაგებდა. 1940 წლისათვის სატვირთო ავტომობილი ჰქონდა ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ყველა სახელმწიფო მეურნეობას. სატრაქტორო მომსახურებას ბათუმის მანქანა-ტრაქტორთა სადგური უწევდა. რაც შეეხება კოლმეურნეობებს, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში 1940 წელს მხოლოდ 26 სატვირთო ავტომობილი ითვლებოდა. ამ რაოდენობის სატვირთო ავტომობილები არასაკმარისი იყო წარმოების ნორმალური მუშაობისათვის. კოლმეურნეობებს ტრაქტორები საერთოდ არ ჰქონდათ. გამონაკლისი იყო კახაბრის კოლმეურნეობა, რომელსაც გააჩნდა სტალინგრადის ქარხნის მიერ გამოშვებული

ერთი ცალი ტრაქტორი. ამჟამად იგი აჭარის სახელმწიფო მუზეუმის საგამოფენო ღია სივრცეშია განთავსებული. მუნიციპალიტეტის 38 კოლმეურნეობას 129 გუთანი, 23 რკინის ფარცხი და 32 რკინის ფოცხი ჰქონდა. ეს ტექნიკა 4680 საკოლმეურნეო კომლზე ნაწილდებოდა (ასსცსა, ფ. რ-84, ან. ს. 1423 ფურც. 72-87). ცხადია, ასეთ პირობებში ძირითადი სამიწათმოქმედო იარაღი ისევ ხის კავი და თოხი იყო.

ომისა და სახალხო მეურნეობის აღდგენის წლებში (1941-1950) ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის აგრარული სექტორი კვლავ განიცდიდა სამიწათმოქმედო ტექნიკის ნაკლებობას. პირველ რიგში არასაკმარისი იყო ტრაქტორები და სატვირთო ავტომობილები. ამ მიმართულებით მდგომარეობა გაუმჯობესდა 60-80-იან წლებში. თუ 1950 წელს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობებში 35 სატვირთო ავტომობილი, 5 ტრაქტორი, 6 ცალი სილოსის საჭრელი ითვლებოდა, 1965 წლისათვის სატვირთო ავტომობილები 109-მდე (სამჯერ), ტრაქტორები-66 ცალამდე (11-ჯერ და მეტად) გაიზარდა. მაშინ ხელვაჩაურის რაიონში 25 კოლმეურნეობა აღირიცხა. საშუალოდ თითო კოლმეურნეობაზე 4 სატვირთო ავტომობილი და 2,5-ზე, მეტი ტრაქტორი მოდიოდა (სცსსა, ფ. 288, ან. 17, ს. 15011, ფურც. 44-97; ასსცსა, ფ. რ-178, ან. 1, სს. 1594, 1607).

XX საუკუნის 80-იან წლებში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის აგრარული სექტორი უზრუნველყოფილი იყო სატვირთო ავტომობილებითა და ტრაქტორებით. 1985 წელს კოლმეურნეობებს გააჩნდათ 145 ტრაქტორი და 229 სატვირთო ავტომობილი. მაშინ მუნიციპალიტეტში 17 კოლმეურნეობა ითვლებოდა. თითოეულ მათგანზე მოდიოდა 8 თუ 9 ტრაქტორი, 13-14 სატვირთო ავტომობილი. 1989 წელს სოფლის მეურნეობაში ითვლებოდა 403 სატვირთო ავტომობილი, 334 ტრაქტორი, 46 სატრაქტორო გუთანი, ამდენივე კულტივატორი (ასსცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 3545, ფურც. 2). ამ რაოდენობის ტექნიკა აკმაყოფილებდა ეკონომიკის აგრარული სექტორის მოთხოვნებს.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში 1965 წელს 7 საბჭოთა მეურნეობა და ერთი მეფრინველეობის ფაბრიკა არსებობდა. ხუთი საბჭოთა მეურნეობა სპეციალიზებული იყო ციტრუსოვანი კულტურის წარმოებაზე, ერთი-მეჩაიეობაზე (სალიბაური), ერთიც- მერძევეობა მებოსტნეობაზე (ბათუმის). 1981 წელს ახალსოფელში შეიქმნა მებოცვერეობის სახელმწიფო ფერმა, რომელიც არარენტაბელური გამოდგა და მალე დაიხურა. სახელმწიფო მეურნეობების დაარსება და განვითარება იმითაც იყო მნიშვნელოვანი, რომ შეიქმნა ახალი სამუშაო ადგილები, ჩამოყალიბდა ინტელიგენციის აგრარული ჯგუფი, ამასთან ქვეყნის ბიუჯეტში მნიშვნელოვანი თანხები შედიოდა.

მთლიანობაში აღებული ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სახელმწიფო მეურნეობების მუშა-მოსამსახურეთა რაოდენობა 1965 წელს 1709 კაციდან 1985 წელს 1989-მდე გაიზარდა (ასსცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს 3314, ფურც. 41-46).

ხელვაჩაურის კოლმეურნეობებს განსხვავებული ბუნებრივ-კლიმატური პირობები ჰქონდათ. ბარის ზონაში, სადაც ჩაი და სუბტროპიკული კულტურები ხარობდა, კოლმეურნეობები მაღალი რენტაბელობით გამოირჩეოდნენ. მაგრამ მთისწინა სოფლებში კოლმეურნეობები დაბალრენტაბელური და ზარალიანი იყვნენ. ამ კატეგორიის კოლმეურნეობები არსებობდნენ აჭარისწყლის, მაჭახლის და ლიგანის ხეობებში.

XX საუკუნის 60-70-იან წლებში საკავშირო და საქართველოს ცენტრალურმა ხელისუფლებამ არაერთი ღონისძიება გაატარეს ზარალიანი და ნაკლებად რენტაბელური კოლმეურნეობების ეკონომიკის განმტკიცებისათვის. მათ ჩამოწერეს სახელმწიფო ვალები, შემცირდა დებიტორული დავალიანებები, გაათავისუფლეს საშემოსავლო გადასახადისაგან. ეს ღონისძიებებიც ნაკლებეფექტური აღმოჩნდა. საქართველოს მინისტრთა საბჭოს 1970 წლის 29 ივლისის დადგენილებით „მთის ზონისა და სხვა არახელსაყრელ პირობებში მომუშავე კოლმეურნეობების ეკონომიკის განმტკიცების შესახებ“ ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობების ნაწილს დოტაცია ეძლეოდა ძლიერი კოლმეურნეობების შემოსავლების ხარჯზე (წლიური შემოსავლის 2%-ის გადარიცხვით). ამ წესით ხელვაჩაურის რაიონის ზარალიანმა და ნაკლებად რენტაბელურმა კოლმეურნეობებმა 1970 წელს 20000 რუბლი დოტაცია მიიღეს. მომდევნო წლებში დოტაციის ოდენობა გაიზარდა (თურმანიძე, 2005:254-255). მაგრამ აღნიშნული ღონისძიება სოციალურ-ეკონომიკურად არასწორი იყო, რადგან იგი სხვის კმაყოფაზე არსებობის ინსტიქტს წარმოშობდა.

ომამდე და ომისშემდგომ აღდგენით წლებში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფლის მეურნეობაში სპეციალისტების დიდი ნაკლებობა იყო. მაგრამ 60-80-იან წლებში ხელისუფლების მიერ განხორციელებული ღონისძიებების შედეგად მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობები მთლიანად უზრუნველყოფილი გახდა სპეციალისტებით. მაგალითად, 1980 წლის ბოლოს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის 17-ვე კოლმეურნეობას ემსახურებოდა 47 აგრონომი, 9 ზოოტექნიკოსი, ამდენივე ვეტექიმი, 6 ინჟინერ-ტექნიკოსი. ამ რიცხვში არ შედის მთავარი აგრონომი და მთავარი ვეტექიმი (ასსცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 3154, ფურც. 117).

მთისწინა მთაგორიანი სოფლების კოლმეურნეობების დაბალშემოსავლიანობა მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდა ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობების საერთო ეკონომიკურ მაჩვენებლებზე. მიუხედავად ამისა, მუნიციპალიტეტის სამეურნეო-ეკონომიკური მაჩვენებლები მნიშვნელოვნად გაიზარდა, რასაც მოწმობს 1-ლი ცხრილის მაჩვენებლები (ასსცსა, ფ. ე-84, ან. 1, ს. 1878, ფურც. 18; ასსდ-ის მონაცემები).

ცხრილი 1

მაჩვენებლები	1950 წ.	1955 წ.	1960 წ.	1965 წ.	1970 წ.	1975 წ.	1980 წ.	1985 წ.
მთლიანი შემოსავალი (ათასი რუბლი)	6119	5419	6296	5328	8107	12689	17904	19126
შრომის დღიური ანაზღაურება (რუბლი)	1,28	1,75	1,84	3,14	4,14	5,21	6,48	7,94

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობების შემოსავლის ძირითადი წყარო იყო მემცენარეობა, პირველ რიგში ჩაი, ციტრუსოვანი კულტურები, ვენახი და თამბაქო. მაგალითად, 1980 წელს კოლმეურნეობების მთლიანი შემოსავლის 95,3% მემცენარეობაზე მოდიოდა (ასსცსა, ფ. რ- 84, ან. 1, ს. 3154, ფურც. 111). 1950-1965 წლებში კოლმეურნეობების მთლიანი შემოსავალი 3,1-ჯერ გაიზარდა. მაღალი ფულადი შემოსავალი ჰქონდათ ახალშენის, ორთაბათუმის, ახალსოფლის, მახოს, ხელვაჩაურის და სხვა კოლმეურნეობებს.

მართალია, კოლმეურნეთა შრომის ანაზღაურება 1950-1960 წლებში მნიშვნელოვნად არ გაზრდილა, მაგრამ 1965 წლიდან ზრდის ტემპი შედარებით მაღალი იყო, რაც დაკავშირებულია ხელისუფლების ახალ აგრარულ პოლიტიკასთან, რომელიც საკავშირო კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1965 წლის მარტის პლენუმის გადაწყვეტილებათა შედეგად განხორციელდა. 1985 წლისათვის კოლმეურნეთა შრომის ანაზღაურება 1950 წელთან შედარებით 6,2-ჯერ გაიზარდა. მაგრამ ეს ზრდა არ იყო ის ნიშნული რასაც გლეხი მიიღებდა კერძო საკუთრების პირობებში საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ მოიშალა საკავშირო ერთიანი ეკონომიკური ბაზარი და კოლმეურნეობები, სახელმწიფო მეურნეობებთან ერთად, დაიშალა.

2. სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების წარმოება

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ბუნებრივ-კლიმატური პირობების შესაბამისად, განვითარდა ჩაი, ციტრუსოვანი კულტურები, მეთამბაქოება, მევენახეობა და მეხილეობა. სოფლის მეურნეობის ტრადიციული დარგებიდან მეტ-ნაკლებად თავის მდგომარეობას ინარჩუნებდა მეცხოველეობა, მარცვლეული კულტურების

ფართობი და მოსავალი თანდათანობით მცირდებოდა, რამდენადაც მიწის სავარგულების დიდი ნაწილი ტექნიკურმა და სუბტროპიკულმა კულტურებმა დაიკავეს. მარცვლეულ კულტურებს ძირითადად საკარმიდამო ნაკვეთებზე მისდევდნენ.

მუნიციპალიტეტის ეკონომიკის ძირითადი დარგი იყო მეჩაიეობა. იგი სათავეს იღებს XIX საუკუნის 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან. 1921 წლისათვის ჩაის კულტურის საერთო ფართობი 419 ჰექტარს, მოსავალი 355 ტონას, ხოლო საშუალო საჰექტარო მოსავალი 275 კგ-ს შეადგენდა. საბჭოთა ხელისუფლებამ მეჩაიეობის განვითარებისათვის განსაკუთრებული ყურადღება გამოიჩინა. 1931 წლისათვის ჩაის პლანტაციების ფართობი 1245 ჰექტრამდე გაიზარდა, რაც 1921 წლის მაჩვენებელს თითქმის 3-ჯერ აღემატებოდა. XX საუკუნის 30-იან წლებში ჩაის კულტურის გაშენება დაიწყო კოლმეურნეობებშიც. 1940 წლისათვის ხელვაჩაურის რაიონში ჩაის კულტურას ეკავა 1595 ჰექტარი სადაც 1905 ტონა მწვანე ფოთოლი მოკრიფეს, ხოლო საშუალო საჰექტარო მოსავალი 1952 კგ-ს შეადგენდა (სასწ, 1981:77). აღნიშნული მაჩვენებლები 1932 წლისას მნიშვნელოვნად აღემატებოდა. 1941-1945 წლებში მეჩაიეობა საგრძნობლად დაზიანდა. მართალია, მისი ფართობი არ შემცირებულა, მაგრამ საერთო მოსავალი 1117 ტონამდე, ხოლო საშუალო საჰექტარო მოსავალი 828 კგ-მდე, ე. ი. 4-ჯერ და მეტად შემცირდა.

მეჩაიეობას მისდევდნენ სახელმწიფო მეურნეობები, კოლმეურნეობები და კერძო მეურნეები. XX საუკუნის 30-იანი წლების პირველ ნახევარში პირველობდნენ სახელმწიფო მეურნეობები, მეორე ნახევარში დაწინაურდნენ კოლმეურნეობები. საკარმიდამო გლეხურ მეურნეობაში ჩაის კულტურის ფართობსა და მოსავალს მცირე მასშტაბი ჰქონდა. საქართველოს ცენტრალურმა ხელისუფლებამ ახალი ამოცანები დასახა მეჩაიეობის განვითარებისათვის. 1952 წლიდან დაიწყო ხელვაჩაურის რაიონის აჭარისწყლის სასოფლო საბჭოში, მაჭახლისა და ლიგანის ხეობებში ჩაის მცენარის გაშენება. 50-80-იან წლებში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მეჩაიეობის განვითარების შესახებ წარმოდგენას გვიქმნის მე-2 ცხრილი (სასწ, 1981:77; ასსცსა, ფ. რ- 84, ან. 1, ს. 3154, ფურც. 20).

ცხრილი 2

წლები	ფართობი ჰექტრობით	მოსავალი ტონობით	საშუალო საჰექტარო მოსავალი კგ-ით
1950	1408	3758	293
1960	1930	6667	4380
1970	2547	11191	5339

1980	2662	20563	8532
1989	2662	17590	–

1951-1960 წლებში ჩაის კულტურის ფართობი 522 ჰექტრით, მომდევნო ათწლეულში - 617, 1971-1980 წლებში 115 ჰექტრით გადიდა. მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე თითქმის ამოიწურა მეჩაიეობის განვითარების ექსტენსიური რეზერვები. რაც შეეხება მოსავლიანობას, 1951-1960 წლებში - 1,8-ჯერ, 1961-1970 წლებში - 2,9-ჯერ გაიზარდა. საშუალო საჰექტარო მოსავალი კი 2,3-ჯერ გადიდა. 1986-1990 წლების ეკონომიკურმა კრიზისმა მეჩაიეობის განვითარებაზეც იქონია უარყოფითი გავლენა. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, როგორც ზევით აღინიშნა, მეჩაიეობის წარმოება შეწყდა.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფლის მეურნეობის მეორე უმნიშვნელოვანესი დარგია მეციტრუსეობა. ამ დარგში საგრძნობი მიღწევები იყო საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე. 1923 წელს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ციტრუსოვანი კულტურების ნარგავები 232 ჰექტარს შეადგენდა. სახელმწიფო ხელისუფლებამ ასევე განსაკუთრებული ყურადღება გამოიჩინა მეციტრუსეობის განვითარებისათვის. მოეწყო სანერგეები, შეიქმნა მეციტრუსეობის სახელმწიფო მეურნეობები. უკვე 1932 წელს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ციტრუსოვანი კულტურების ფართობი 578 ჰექტრამდე გაიზარდა, რაც 1923 წლის მაჩვენებელს, თითქმის 2,5-ჯერ აღემატებოდა. 1932 წელს მოიწიეს 832 ტონა ციტრუსების ნაყოფი. მაშინ ციტრუსებს მხოლოდ სახელმწიფო მეურნეობები აწარმოებდნენ (ასსცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 382, ფურც. 34; საოწ, 1961:58).

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის საკოლმეურნეო სექტორში ციტრუსების კულტურების გაშენება იწყება კოლმეურნეობების ჩამოყალიბების შემდეგ. საკავშირო მასშტაბით დიდი მოთხოვნილების გამო ციტრუსები გააშენეს საკარმიდამო მეურნეობებშიც. უკვე 1940 წელს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ციტრუსოვანი კულტურების ფართობი 3310 ჰექტრამდე გაიზარდა. თუ 1937 წელს მეციტრუსეობის ფართობის მიხედვით პირველობდა სახელმწიფო მეურნეობები, 1940 წლისათვის პირველ ადგილზე გადაინაცვლა კოლმეურნეობებმა, ხოლო მეორე ადგილი დაიკავა საკარმიდამო მეურნეობებმა.

1941-1945 წლებში, ომის სიძნელეებთან დაკავშირებით, მოსახლეობამ ციტრუსოვანთა ნარგავების ნაწილი აჩეხა და სიმინდი გააშენა. სახელმწიფო მეურნეობებისა და კოლმეურნეობების სუბტროპიკულ კულტურებს მოვლა მოაკლდა. ამის გამო იყო, რომ 1945 წელს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში, როგორც საერთოდ აჭარაში, ციტრუსოვანთა კულტურების ფართობი 3278 ჰექტრამდე, ხოლო

მოსავალი 5722 ტონამდე შემცირდა (საოწ, 1961: 58; ასმს მონაცემები). ომის დამთავრების შემდეგ საკავშირო ხელისუფლებამ ციტრუსოვანთა კულტურების განვითარებისათვის სათანადო ღონისძიებები განახორციელა. ამ მიმართებით ამოცანები მოცემულია საკავშირო კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1946 წლის 15 თებერვლის დადგენილებაში „საქართველოს რესპუბლიკაში ციტრუსოვანი კულტურების შემდგომი განვითარების ღონისძიებათა შესახებ“.

ამ ამოცანების მიხედვით მეოთხე ხუთწლედში საქართველოში ციტრუსები გაშენდებოდა 11ათას ჰექტარზე და 1950 წლისათვის მთლიანი ფართობი მიაღწევდა 29 ათას ჰექტარს (საბჭოთა აჭარა, 1948, 28 მაისი; 1949, 4 თებერვალი). აჭარაში 1946-1950 წლებში ციტრუსოვანი კულტურები გაშენდებოდა 1570 ჰექტარზე. გათვალისწინებული იყო ქარსაფარი ზოლების გაფართოება, ყინვაგამძლე და უხვმოსავლიანი ნარგავების გამოყვანა (ასსცსა, ფ. პ-1, ან. 10, ს. 6, ფურც. 7). აჭარაში ციტრუსოვანი კულტურების გაშენების გეგმა გადაჭარბებით შესრულდა. უკვე 1948 წელს მოიწიეს 12954 ტონა ციტრუსოვანთა ნაყოფი, რაც ომამდელ მაჩვენებელს 5938 ტონით (1,9-ჯერ) აღემატებოდა (ასმს მონაცემები). ყინვიანი ზამთრების შედეგად, რომელიც პერიოდულად მეორდებოდა, დიდი რაოდენობით ციტრუსების ნარგავები იღუპებოდა. ზარალი გაცილებით მეტი იყო ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში. თითქმის მთლიანად განადგურდა ციტრუსოვანთა ნარგავები კახაბრის დაბლობში, ორთაბათუმში და სხვა სოფლებში. ყველაზე მეტად განადგურდა ლიმონის კულტურა.

XX საუკუნის 50-იან წლებში მნიშვნელოვანი მუშაობა ჩატარდა ციტრუსოვანი კულტურების აღდგენა-განვითარებისათვის. 60-80-იან წლებში ამ მიმართებით მუშაობა გიზარდა. ამასთან, 70-იან წლებში ციტრუსოვანთა ნაყოფის სახელმწიფო შესყიდვის ფასები საგრძნობლად გადიდდა, რის შედეგად მეწარმეთა დაინტერესება შესამჩნევად ამაღლდა. გასული საუკუნის 50-80 წლებში ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მეციტრუსეობის განვითარების შესახებ შეიძლება ვიმსჯელოთ მე-3 ცხრილის მიხედვით (ასმს, ასსდ მონაცემები).

ცხრილი 3

წლები	ფართობი ჰექტრობით	მოსავალი ტონობით
1950	1950	6603
1960	2417	2896
1970	2689	29145
1980	2810	23251
1986	2810	48867

მართალია, ციტრუსების მოსავალი ყოველთვის ცვალებადი იყო, რამდენადაც დამოკიდებულია ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებზე. ამის გათვალისწინებით მაღალი მოსავალი მოიწიეს 1970, 1974-1976 წლებში. ომისშემდგომ წლებში დიდი რაოდენობით გააშენეს ლიმონის ნარგავები, მაგრამ ამ მცენარემ ვერ გაუძლო აქაურ კლიმატურ პირობებს და მასობრივად განადგურდა. შედარებით გამძლე აღმოჩნდა ფორთოხლის მცენარე, მაგრამ ეს კულტურაც ყინვიანი ზამთრების შედეგად მნიშვნელოვნად განადგურდა. მანდარინის კულტურა შედარებით უკეთ იტანდა ყინვიან ზამთრებს. ამიტომ ციტრუსოვანი კულტურების საერთო ფართობსა და მოსავალში მანდარინმა პირველი ადგილი დაიკავა. ამ კულტურაზე მოდიოდა ციტრუსოვანი კულტურების საერთო ფართობისა და მოსავლის 90%-ზე მეტი.

ციტრუსოვანი კულტურების მოსავალი გაცილებით მაღალი იყო საკარმიდამო მეურნეობებში. მაგალითად, 1970 წელს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ჰექტარზე საშუალოდ მიიღეს: საბჭოთა მეურნეობებში - 10,8 ტონა ციტრუსოვანთა ნაყოფი, კოლმეურნეობებში - 6,6 ტონა, ხოლო საკარმიდამო ნაკვეთებზე - 28,8 ტონა. ანალოგიური ვითარება იყო სხვა წლებშიც (ასმსმ).

ციტრუსების ნაყოფის რეალიზაცია სახელმწიფოს მონოპოლიას შეადგენდა. სახელმწიფოს მიერ აკრძალული იყო, გეგმის შესრულებანდე აგრარულ ბაზარზე მისი გაყიდვა. XX საუკუნის 30-40-იან წლებში საკავშირო მასშტაბით იმდენად მნიშვნელოვანი იყო ციტრუსოვანთა ნაყოფი, რომ სახელმწიფო მას ცალობით ყიდულობდა. 1949 წლიდან დაიწყეს ციტრუსოვანთა ნაყოფის კილოგრამობით დამზადება-შესყიდვა. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ციტრუსოვანთა ნაყოფის დამზადება-შესყიდვას ოთხი ორგანიზაცია ეწეოდა: „საქჩაი“ ყიდულობდა მეჩაიეობის სახელმწიფო მეურნეობების ციტრუსებს, „ლიმანტრესტი“-მეციტრუსეობის სახელმწიფო მეურნეობების, „აჭარციტურუსდამზადება“-კოლმეურნეობების, ხოლო სამომხმარებლო კოოპერატივის კავშირი-საკარმიდამო მეურნეობებში მოწეულს.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან გააშენეს კეთილშობილური დაფნა და ტუნგი. მაგრამ ამ კულტურებმა სათანადოდ ვერ განვითარდა. 1960 წელს დაფნის კულტურა 70, 1965 წელს-110 ჰექტარი, ხოლო 1975 წელს-153 ჰექტარი ეკავა. მოსავალი უმნიშვნელო იყო. 1960-1980 წლებში მოიწიეს 11-დან 86 ტონამდე დაფნის ფოთოლი. ასე იყო მომდევნო წლებშიც. რაც შეეხება ტუნგის კულტურას, მისი ფართობი 500-დან 528 ჰექტრამდე, ხოლო მოსავალი - 219-1375 ტონას შორის მერყეობდა. (ასმსმ).

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში სოფლის მეურნეობის მნიშვნელოვანი დარგები იყო მეთამბაქოება და მევენახეობა. მეთამბაქოება განვითარდა აჭარისწყლის სასოფლო საბჭოში, მაჭახლისა და ლიგანის ხეობების კოლმეურნეობებში. მართალია, აღნიშნული ტერიტორიები მცირემიწიანია, მაგრამ არსებული სავარგულები მაქსიმალურად იყო გამოყენებული. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მეთამბაქოების განვითარების შესახებ წარმოდგენას გვიქმნის მე-4 ცხრილი.

ცხრილი 4

წლები	ფართობი ჰექტრობით	მოსავალი ტონობით	საშუალო საჰექტარო მოსავალი კგ-ით
1930	127	104	12,7
1940	100	88	8,8
1945	100	107	10,7
1950	100	151	15,0
1960	100	167	15,2
1970	43	59	11,7
1980	43	69	14,3
1985	43	85	14,6

როგორც ვხედავთ, მეთამბაქოების ფართობი და მოსავალი ცვალებადი იყო. 1930 წელს თამბაქოს კულტურა გაშენებული იყო მხოლოდ საკარმიდამო ნაკვეთებზე. კოლექტივიზაციის შედეგად კოლმეურნეობებმაც გააშენეს. 1940 წლიდან აიკრძალა საკარმიდამო ნაკვეთებზე თამბაქოს გაშენება. მხოლოდ კოლმეურნეობები აწარმოებდნენ. 1940-1960 წლებში თამბაქოს ფართობი სტაბილური იყო. შემცირება დაიწყო 60-იანი წლებიდან, რამდენადაც თამბაქოსათვის განკუთვნილი სავარგულები ვენახმა დაიკავა. საშუალო საჰექტარო მოსავალი ასევე არასტაბილური იყო, რადგან ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მთისწინა სოფლები, სადაც თამბაქოს აშენებდნენ, გვალვებით გამოირჩეოდა. ამის შედეგად პლანტაციები ზიანდებოდა.

XX საუკუნის 70-იანი წლებიდან სახელმწიფომ გლეხობას საკარმიდამო ნაკვეთებზე თამბაქოს მცენარის გაშენების ნებართვა დართო. მაგალითად, 1980 წელს გლეხებმა საკარმიდამო ნაკვეთებზე აწარმოეს 7 ტონა თამბაქოს ფოთოლი. მეთამბაქოე კოლმეურნეობებში თამბაქოდან მიღებული ფულადი შემოსავალი ძირითადი იყო.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე მევენახეობა ტრადიციული დარგია. ამას მოწმობს რაიონის მთისწინა სოფლებში დღემდე შემორჩენილი მარნები და საწნახელები. მაგრამ ოსმალთა ბატონობის დროს დაბლარი ვენახი განადგურდა. მისი აღორძინება დაიწყო გასული საუკუნის 30-იანი წლების მეორე ნახევრიდან. 1940 წელს დაბლარი ვენახის ფართობი 5,5 ჰექტარს, ხოლო ყურძნის მოსავალი 17 ტონას შეადგენდა. 1950 წელს დაბლარი ვენახის ფართობი 15 ჰექტარს, ხოლო ყურძნის მოსავალი 62 ტონას უდრიდა. დაბლარი ვენახის გაშენება 50-60-იან წლებშიც მიმდინარეობდა, მაგრამ არასაკმარისი მოვლა-პატრონობის გამო მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი განადგურდა. მაგალითად, თუ 1955 წელს დაბლარ ვენახს 29 ჰექტარი, 1960 წელს-60, ხოლო 1965 წელს 51 ეკავა, 1960 წლისათვის 45 ჰექტრამდე, მომდევნო-წელს 32,5 ჰექტრამდე შემცირდა. მეტნაკლებად ასეთი ვითარება იყო სხვა წლებშიც.

ყურძნის მოსავალი არასტაბილური იყო. კოლმეურნეობებს 50-80-იან წლებში საშუალოდ მოჰყავდათ 16-დან 80 ტონამდე ყურძენი. მართალია, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მევენახეობა არ იყო რენტაბელური დარგი, მაგრამ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში მნიშვნელობა ჰქონდა იმ გარემოებას, რომ მოსახლეობა თანდათანობით შეეჩვია ღვინის მოხმარებას, რაც ოსმალთა ბატონობის დროს აკრძალული იყო.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ეკონომიკაში მნიშნველოვანი ადგილი ეკავა მეხილეობას. რაიონის ტერიტორიაზე მრავალი ჯიშის ხეხილი ხარობს. 1934 წლის აღწერით ხეხილს ეკავა 1026 ჰექტარი. დიდი ნაწილი საკარმიდამო ნაკვეთებზე მოდიოდა (968 ჰექტარი). ფართობის მიხედვით პირველი ადგილი ეკავა კაკალს (296 ჰექტარი), მეორე - ვაშლს (269 ჰექტარი), მესამე - მსხალს (153 ჰექტარი), მეოთხე - თხილს (50 ჰექტარი) (ასსცსა, ფ. რ-84 ან. 1, ს. 689, ფურც. 4). ხეხილის ნარგავები, საკარმიდამო ნაკვეთების გარდა, გაშენებული იყო სახელმწიფო მეურნეობებსა და კოლმეურნეობებში. 1970 წელს ხელვაჩაურის რაიონში ხეხილის საერთო ფართობი 1466 ჰექტარს შეადგენდა, რაც ავტონომიური რესპუბლიკის მთლიანი ფართობის 1%-ს უდრიდა. კვლავ პირველი ადგილი ეკავა ინდივიდუალურ მეურნეობებს (1038 ჰექტარი), მეორე - კოლმეურნეობებს (489 ჰექტარი), მესამე - სახელმწიფო მეურნეობებს (34 ჰექტარი). მომდევნო წლებში მნიშვნელოვანი ცვლილებები არ ყოფილა (ასმ, 1977:144).

ხილის მოსავალი ასევე ცვალებადი იყო. იგი ძირითადად აგრარულ ბაზარზე იყიდებოდა. 30-40-იან წლებში სახელმწიფოს მიერ ხილის შესყიდვა მნიშვნელოვანი არ ყოფილა. ხილის სახელმწიფოს მიერ შესყიდვა გაიზარდა 70-80-იან წლებში. მაგალითად, თუ 1965 წელს სახელმწიფომ შეისყიდა 314 ტონა ხილი, ამ მაჩვენებელმა 1970 წელს 1003 ტონა, 1975 წელს - 3631 ტონა, ხოლო 1989 წელს - 3936

ტონა შეადგინა. აბსოლუტურად დიდი ნაწილი საკარმიდამო მეურნეობებზე მოდიოდა (2546 ტონა). სასოფლო საბჭოებსა და მსხვილ სოფლებში ხილის დამამზადებელი პუნქტები გაიხსნა და მოსახლეობას შემოსავლის ახალი წყარო გაუჩნდა (ასმ, 1977:136; ასსცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 616, ფურც. 17).

მარცვლეული კულტურები ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის ტრადიციული დარგია. მოსახელეობას მოჰყავდა სიმინდი, ხორბლეული, ლობიო, ბრინჯი, სოიო. განსაკუთრებული ყურადღება სიმინდის კულტურას ექცეოდა, რადგან იგი მარცვლეულ კულტურებს შორის ყველაზე მაღალ მოსავალს იძლეოდა. 1930 წელს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტშისიმინდის კულტურის ფართობი 5148 ჰექტარს შეადგენდა. აქედან გლეხურ მეურნეობაზე მოდიოდა 5100 ჰექტარი, ხოლო მოსავალი 4762 ტონას უდრიდა. მაშინ კოლმეურნეობები ახლად ყალიბდებოდა და მათ 48 ჰექტარზე 50 ტონა სიმინდი მოიწიეს (ასსცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 627, ფურც. 4, 34).

1940 წელს მუნიციპალიტეტის ყველა კატეგორიის მეურნეობაში სიმინდის ფართობი 2800 ჰექტრამდე შემცირდა. მართალია, ომისა და ომისშემდგომ აღდგენით წლებში (1941-1950) შესამჩნევად გაიზარდა, მაგრამ მომდევნო პერიოდში კვლავ შემცირდა. მაგალითად, 1955 წელს სიმინდის კულტურის ფართობი 2400, ხოლო 1960 წელს- 1600 ჰექტარს შეადგენდა (საოწ, 1961:49). 60-80-იან წლებში სიმინდი ძირითადად საკარმიდამო მეურნეობებში მოჰყავდათ.

მუნიციპალიტეტში კარტოფილის კულტურას და მებოსტნეობასაც ეწეოდნენ, მაგრამ წარმოების რესურსი მცირე იყო. ყველა კატეგორიის მეურნეობებში კარტოფილის კულტურას 1930 წელს 63 ჰექტარი, 1932 წელს 100 ჰექტარი ეკავა. შესაბამისად მოიწიეს 202 და 397 ტონა კარტოფილი (ასსცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 382, ფურც. 34). ზოგიერთ წლებში კარტოფილს საერთოდ არ აწარმოებდნენ. 1970 წელს 13 ჰექტარზე 554 ტონა კარტოფილი მოიწიეს, 1975 წელს 43 ჰექტარზე - მხოლოდ 81 ტონა (ასმ, 1977:136). ბოსტნეულის კულტურებიც ასევე განუვითარებელი იყო. 1940-1960 წლებში ყველა კატეგორიის მეურნეობებში ბოსტნეულ კულტურებს 200 ჰექტარი ეკავა. 70-იან წლებში ბოსტნეულის წარმოების სასათბურე მეურნეობაც მოაწყვეს. 1975 წლისათვის ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ყველა კატეგორიის მეურნეობაში ბოსტნეული კულტურების ფართობი 347 ჰექტრამდე გაიზარდა. მოსავალი 1965 წელს 58 ტონიდან 1975 წელს 1106, 1985 წლისათვის 1340 ტონამდე გაიზარდა (ასმ, 1977:136; ასსდ მონაცემები). შემდგომ წლებში მნიშვნელოვნად შემცირდა. კოლმეურნეობები ბოსტნეული წარმოების სახელმწიფო გეგმებს დამახინჯებული მეთოდებით ასრულებდნენ, რაც საზოგადოებაზე უარყოფით ფსიქოლოგიურ ზეგავლენას ახდენდა.

სოფლის მეურნეობის დიდმნიშვნელოვანი დარგია მეცხოველეობა. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მეცხოველეობას მისდევდნენ ინდივიდუალური მეურნეობები, კოლმეურნეობები, სახელმწიფო მეურნეობები, სამეურნეობათაშორისო ორგანიზაციები. ისიც უნდა ითქვას, რომ მეცხოველეობის განვითარების ბუნებრივი პირობები შეზღუდულია. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტს არ გააჩნია საზაფხულო და საზამთრო საძოვრები, ბუნებრივი სათიბები. ამიტომ დანახარჯები გაცილებით მეტი იყო.

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ საკავშირო ხელისუფლებამ საგანგებო ღონისძიებები განახორციელა მეცხოველეობის განვითარებისათვის. ამ დარგის სახელმწიფოებრივი მართვის გაუმჯობესების მიზნით 1947 წელს შეიქმნა მეცხოველეობის სამინისტრო, რომელიც 1953 წლამდე ფუნქციონირებდა. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში XX საუკუნის 30-80-იან წლებში მეცხოველეობის სულადობრივი შემადგენლობისა და სახეების შესახებ წარმოდგენას გვაძლევს მე-5 ცხრილი (ასსცსა, ფ. რ- 178, ან. 1, სს. 48, 336, 718, 793, 1021, 1089, 1851, 2597, 3314, 3315; ფ. რ-4, ან. 1, ს. 591, ფურც. 1-2).

ცხრილი 5

წლები	მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი				ცხვარი	თხა	ღორი	ცხენი	სახედარი
	სულ	ფური	კამეჩი	მუშა ხარი					
1923	8552	2830	377	1206	1669	2971	167	434	4
1936	16513	5507	1523	1701	23603	11078	90	1121	132
1941	11887	5482	1016	800	28499	7735	349	874	71
1946	9770	4097	498	477	14783	6026	50	286	268
1951	10846	4002	530	514	12411	6091	104	410	89
1960	12765	6107	195	218	2527	3495	1342	377	67
1971	14566	7825	6	75	813	889	378	65	9
1981	19015	9560	20	82	270	788	340	13	8
1988	21288	10535	-	160	708	1026	2772	13	1

გასაბჭოებიდან მოყოლებული მეორე მსოფლიო ომამდე მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის საერთო რაოდენობა მნიშვნელოვნად გაიზარდა. მომდევნო წლებში საკავშირო მთავრობის დადგენილებით მოსახლეობის საკარმიდამო მეურნეობებში პირუტყვის რაოდენობაზე ნორმები დაწესდა. ეს ნორმები ზღუდავდა სა-

კარმიდამო მეურნეობებში პირუტყვის საერთო რაოდენობას. იყო ისეთი შემთხვევები, როდესაც ნორმაზე მეტ პირუტყვს პოლიციური ძალებით, უსასყიდლოდ ართმევდნენ მოსახლეობას და კოლმეურნეობებს აძლევდნენ.

XX საუკუნის 50-იანი წლების მეორე ნახევარში საკავშირო ხელისუფლებამ ახალი დადგენილება მიიღო, რითაც კიდევ მეტად შემცირდა საკარმიდამო მეურნეობებში პირუტყვის რაოდენობის ნორმები. უპირატესობა ენიჭებოდა სახელმწიფო მეურნეობებსა და კოლმეურნეობებს, რაც სერიოზულ შეცდომას წარმოადგენდა. საკავშირო კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1965 წლის მარტის პლენუმის დადგენილებით შეზღუდვები მოიხსნა და მეცხოველეობის განვითარებაში წარმატებები საგრძნობი იყო. 1988 წლისათვის 1946 წელთან შედარებით ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის რაოდენობა 2,2-ჯერ და მეტად გაიზარდა.

დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ფურსა და ფურ-კამეჩს. ამიტომ მათზე მოდიოდა მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის 45-50%. მუშა ხარის რაოდენობა მნიშვნელოვანი იყო 1921-1960 წლებში. მიუხედავად იმისა, რომ XX საუკუნის 50-იან წლებში სოფლის მეურნეობაში ტრაქტორებს, სატრაქტორო გუთანსა და სატვირთო ავტომობილებს იყენებდნენ, მუშა ხარს თავისი მნიშვნელობა კიდევ გააჩნდა. ასევე ითქმის ცხენის შესახებაც. ცხენმა დაკარგა თავისი მნიშვნელობა 60-იან წლებში. ამავე წლებიდან სახედარი საერთოდ აღარ ჰყავდათ, რადგან არ იყო ამის საჭიროება.

კოლმეურნეობებში მეცხოველეობის ფერმების მშენებლობა 30-იანი წლების მეორე ნახევარში იწყება. 1936 წელს ხელვაჩაური მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობებში მეცხოველეობის ფერმა ორ თუ სამ კოლმეურნეობაში იყო. 1941 წლისათვის კი მუნიციპალიტეტის ყველა კოლმეურნეობაში მოწყობილი იყო მეცხოველეობის ფერმები, სადაც ითვლებოდა 1596 მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი, მათ შორის: 295 ძროხა, 368 სული კამეჩი, 567 სული მუშა ხარი, 103 ცხენი, 3354 ცხვარი, 1501 თხა და სხვა (ასსცსა, ფ. რ- 178, ან. 1, ს. 718, ფურც. 40-45).

მეცხოველეობის განვითარების სამწლიანი გეგმით (1949-1951) კოლმეურნეობებში საგანგებო ღონისძიებები ტარდებოდა. საკავშირო ხელისუფლებების დადგენილებით კოლმეურნეობებში იქმნებოდა სამი სახის ფერმა: მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის, წვრილფეხა რქიანი პირუტყვის და მეფრინველეობის. არაერთი ღონისძიება განხორციელდა პირუტყვის ჯიშობრივი შემადგენლობის გაუმჯობესებისათვის. ამის შედეგად მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობებში მსხვილფეხა პირუტყვის 95% ჯიშიანი იყო. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობებსა და სახელმწიფო მეურნეობებში მეცხოველეობის საერთო მდგომარეობის შესახებ შეიძლება მსჯელობა მე-6 ცხრილის მიხედვით:

ცხრილი 6

წლები	კოლმეურნეობები და სამეურნეობათაშორისო ორგანიზაციები					სახელმწიფო მეურნეობები		
	მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი	მათ შორის ფური	ღორი	ცხვარი	თხა	მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვი	მათ შორის ფური	ღორი
1946	1809	342	4	12608	3415	-	-	-
1952	2727	782	5	8836	3023	-	-	-
1960	2392	846	1218	1037	905	-	-	-
1971	2542	998	145	-	440	629	352	181
1981	3691	1564	1380	-	-	981	458	1398
1986	4262	1182	1707	-	-	1149	448	590
1988	4175	1171	950	-	-	1181	512	1564

საკოლმეურნეო და სახელმწიფო მეურნეობებში პირუტყვის სულადობრივი რაოდენობით პირველობდა კოლმეურნეობები. 1946-1988 წლებში კოლმეურნეობებში მსხვილფეხა პირუტვის სულადობა 2,3-ჯერ, ხოლო ფურისა - 3,5-ჯერ გაიზარდა. 1953 წელს კოლმეურნეობებს მოუხსნეს წვრილფეხა რქიანი პირუტყვის გეგმები და 1960 წლის შემდეგ ამ სახის პირუტყვი თითქმის აღარ ჰყავდათ. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობებში მეცხოველეობის ფერმების შექმნა მცდარი გადაწყვეტილება იყო, რადგან აქ არ იყო საამისო ბუნებრივი პირობები. ბათუმის მეცხოველეობა-მებოსტნეობის მეურნეობაში მსხვილფეხა რქიანი პირუტყვის რაოდენობა 1960-1988 წლებში 629 სულიდან 1181-მდე გაიზარდა. მებოცვერეობისს ფერმაში 1981 წელს 1530 ბოცვერი ჰყავდათ (ასსცსა, ფ. რ-178, ან. 1, ს. 1851, ფურც. 12). მეტნაკლებად ასე იყო მომდევნო წლებშიც. რენტაბელური საწარმო იყო ბათუმის მეფრინველეობის ფაბრიკა, სადაც ფრინველის რაოდენობა 1971 წელს 46741 ფრთიდან 1981 წელს 107 ათასს, ხოლო 1988 წელს 294417 ფრთამდე გაიზარდა (ასსცსა, ფ. რ- 178, სს. 1951, 3315).

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობებში, სამეურნეობათაშორისო საწარმოებსა და სახელმწიფო მეურნეობებში პირუტყვი ბაგურ კვებაზე იყო. პირუტყვის საკვები რუსეთიდან, უკრაინიდან და სხვა რეგიონებიდან შემოჰქონდათ, რისთვისაც დიდძალი თანხები იხარჯებოდა. ამიტომ, კოლმეურნეობებსა და სახელმწიფო მეურნეობებში მეცხოველეობა წამგებიანი დარგი იყო. მაგალითად, 1980 წელს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობების ზარალი მეცხოველეობიდან 231 ათასს რუბლს შეადგენდა (ასსცსა, ფ. რ-84, ან. 1, ს. 3154

ფურც. 111). ასევე ზარალიანი იყო მეცხოველეობის სამეურნობათაშორისო გაერთიანება („ცხოველმრეწვი“) და მებოცვერეობის ფერმა. მომდევნო წელს ისინი, როგორც არარენტაბელური საწარმოები, გაუქმდა.

არასწორად დაიგეგმა ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის კოლმეურნეობებში მეცხვარეობის განვითარება. კოლმეურნეობებს ზამთრობით ცხვრის ფარა დასავლეთ საქართველოს საზამთრო საძოვრებზე გადაჰყავდათ და ამისათვის მნიშვნელოვან თანხას იხდიდნენ. სწორედ ამ მიზეზით 50-იანი წლების ბოლოს კოლმეურნეობებს მოუხსნეს წვრილფეხა რქიანი პირუტყვისა და მეფრინველეობის განვითარების სახელმწიფო გეგმები.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში სათანადოდ ვერ განვითარდა მეფუტკრეობა, თუმცა რაიონში ამ დარგის განვითარების პირობები არსებობს. კოლმეურნეობებში მხოლოდ 662-708 ფუტკრის ოჯახი ითვლებოდა. სადაც, 1967-1968 წლებში აწარმოეს 2384 კილოგრამიდან 4030 კილოგრამამდე თაფლი.

ამრიგად, საბჭოთა ხელისუფლების დროს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფლის მეურნეობის ისტორია, პირობითად, ორ ეტაპად იყოფა. პირველი ეტაპი მოიცავს ომამდელ წლებს. ამ ეტაპზე განხორციელდა აგრარული რეფორმა, შეიქმნა ახალი ტიპის საწარმოები - სახელმწიფო მეურნეობები და კოლმეურნეობები. მეორე ეტაპზე (1941-1990 წლები) მიმდინარეობდა საბჭოთა მეურნეობებისა და კოლმეურნეობების სამეურნეო - ეკონომიკური და მატერიალურ - ტექნიკური განმტკიცება. გამოცდილებამ აჩვენა, რომ კერძო საკუთრების ყოვლისმომცველი ლიკვიდაცია და გლეხური მეურნეობის კოლექტივიზაცია ხელსაყრელი არ იყო მოსახლეობისათვის. გლეხი მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. მან დაკარგა მიწა და თავისუფლება. სწორედ ამ მდგომარეობამ რამდენადმე განაპირობა საბჭოური მეურნეობების დემონტაჟი.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

სსცსა, ფ. 288, ან. 17, ს. 15011 - საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი 288, ანაწერი 17, საქმე 15011.

ასსცსა, ფ. რ-4, ან. 1, ს. 591 - აჭარის საარქივო სამმართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი რ-4, ანაწერი 1, საქმე №591. გამოყენებულია, აგრეთვე, ამავე არქივის რ-84 ფონდის საქმეები: №№382, 616, 617, 627, 689, 1423, 1620, 1878, 3154; რ-178 ფონდის საქმეები: №№35, 48, 336, 718, 793, 1021, 189, 1597, 1607, 1851, 1951, 2597, 3314, 3315.

ასსცსა, ფ. პ-1, ან. 10, ს. 6 - აჭარის საარქივო სამმართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი პოლიტიკური-1, ანაწერი 10, საქმე №6.

ასმსმ - აჭარის სოფლის მეურნეობის სამინისტროს მასალები.

ასსდმ - აჭარის სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის მასალები.

საოწ - საბჭოთა აჭარის 40 წელი, სტატისტიკური კრებული. ბათუმი, 1961.

ასმ - აჭარის სახალხო მეურნეობა, სტატისტიკური კრებული. ბათუმი, 1977.

სასწ - საბჭოთა აჭარის 60 წელი, სტატისტიკური კრებული. ბათუმი, 1981.

ბსმსრდა - ბრძოლა სახალხო მეურნეობის სოციალისტური რეკონსტრუქციის დამთავრებისათვის აჭარაში, მასალებისა და დოკუმენტების კრებული (1933-1941 წწ.). ბათუმი, 1986.

თურმანიძე, 2005: - ოთარ თურმანიძე, სოციალურ-ეკონომიკური ვითარება აჭარაში ომისშემდგომ პერიოდში (1946- 1990წწ.). ბათუმი, 2005.

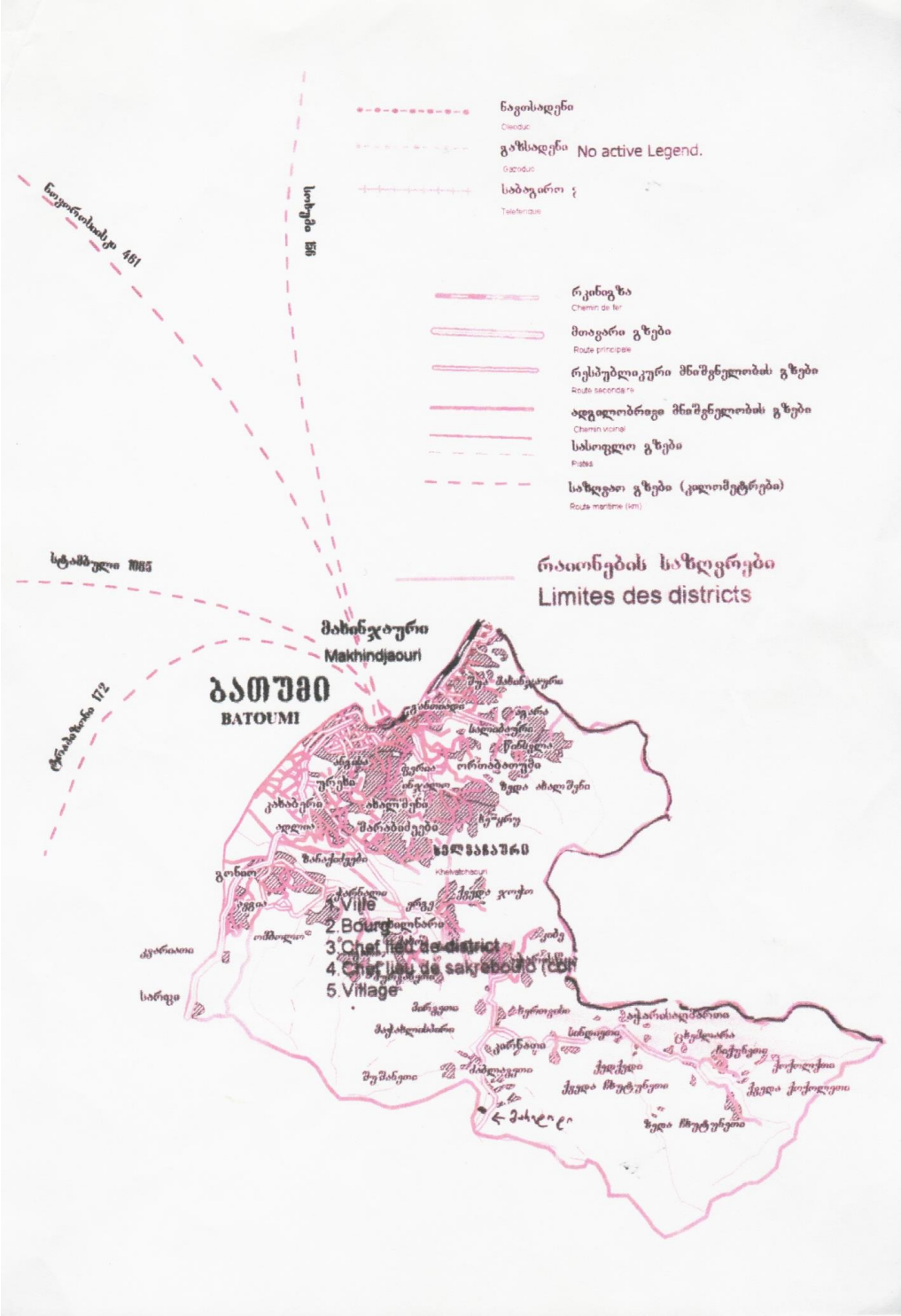
ნავთსადენი
Oleoduc
გაზსადენი
Gazoduc
No active Legend.
სანავარო ჯ
Teleferique
რკინიგზა
Chemin de fer
მთავარი გზები
Route principale
რესპუბლიკური მნიშვნელობის გზები
Route secondaire
ადგილობრივი მნიშვნელობის გზები
Chemin vicinal
სასოფლო გზები
Pistes
საზღვაო გზები (კილომეტრები)
Route maritime (km)
რაიონების საზღვრები
Limites des districts
Makhindjaouri
BATOUMI
BATOUMI
1. Ville
2. Bourg
3. Chef lieu de district
4. Chef lieu de sakrebulo (CDI)
5. Village